

AHOL A VÁLSÁGKEZELÉS MÁR A VÁLSÁG ELŐTT MEGKEZDŐDÖTT – BRAZÍLIA¹

Artner Annamária

Az elhúzódó világgazdasági válság közepette a közgazdaságtudományt, a gazdaságpolitikusokat, de a világra nyitott közvéleményt is joggal izgatja, miként érintett más országokat a válság, és azok milyen sikerrel reagáltak rá. Ebben az írásban Brazíliával, mint a nagy belső piacú, a világpiacra közvetve vagy közvetlenül jelentős befolyást gyakorló ún. BRICS²-országok egyik képviselőjével foglalkozunk. Bár az öt ország együttes kezelésének jogosságát sokan kétségbe vonják, nehéz tagadni, hogy a fejlett országok, mint centrum mellett lassan felemelkedő országok, azon belül is ezek az önmagukban nagy és egységes piacot jelentő, szuverén államok a világtermelés egyre nagyobb részét állítva elő befolyásolják és szűkítik a hagyományos centrumtőke mozgásterét. Az öt ország a világ népességének 40, GDP-jének 25 százalékát, valutatartalékainak több mint egyharmadát³ adja.

500 milliárd dolláros GDP-je alapján Brazília a világ 8. (az EU nélkül a 7.), lakosság száma (195 millió fő) alapján a világ 5. legnagyobb országa,⁴ Latin-Amerika gazdaságának 40 százalékát képviseli. Valutatartalékai már a válság előtt is 200 milliárd dollárt tettek ki, 2012 szeptemberére pedig meghaladták a 376 milliárd dollárt.⁵ Az ország jelentős mezőgazdasági

¹ A tanulmány a 104210 K jelű OTKA-projekt keretében folyó kutatás alapján készült.

² A kifejezést (még Dél-Afrika nélkül) a Goldman Sachs egyik közgazdásza, Jim O’Neil használta először 2001-ben, az amerikai információtechnológiai fellendülést követő visszaesés idején, utalva arra, hogy a világgazdaság meggyengült, és új „téglákra” (BRICs) van szüksége.

³ Soliani (2011).

⁴ CIA: The World Factbook.

⁵ Banco Central do Brasil online database.

termelő és nyersanyagkincsekben is gazdag (nemrégiben újabb tengeralatti olajmezőket fedeztek fel partjainál). Az export aránya kicsi (az elmúlt évtizedben a GDP 11-14 százalékát tette ki), és az utóbbi évtizedekben csak 2001 és 2009 között haladta meg az importot. A 80-as évek óta a külkereskedelem szerkezete mind strukturális, mind regionális értelemben diverzifikálódott, a feldolgozott termékek aránya nőtt. Fő kiviteli cikkei a közlekedési eszközök, a vasérc, a szójabab, a lábbeli, a kávé és az autók, míg leginkább gépeket, közlekedési eszközöket, elektromos és vegyi termékeket, olajat, autóiipari alkatrészeket és elektronikai cikkeket importál. Fő kereskedelmi partnerei Kína, az USA, Argentína, valamint Németország. Az elmúlt évtized kiemelkedő eredménye, hogy tudatos és célzott állami politika révén a szegénységi küszöb alatt élők arányát 35 százalékról 21 százalékra, a 2 dollár/fő/nap alatt élőkét felére (10%), és az abszolút szegények (1,25 dollár/fő/nap alatt élők) arányát is közel ilyen mértékben, 6 százalékra sikerült csökkenteni.⁶

1) Brazília elmúlt évtizedei

Brazília viharos évtizedeket tudhat maga mögött. Az importhelyettesítő iparosítás korszakát a 70-es évek hitelből finanszírozott gyors (évi átlagban 8 százalékos) növekedése zárta, ami viszont elkerülhetetlenül adósságszaporodásba torkollott. Erre az időszakra az a jellemző, hogy az állam költsége, tehát *a belső egyensúlytalanság, külső egyensúlytalanságot idézett elő*. (Ez összefügg a fejlett országok tőkeértékesülésével: a fejlett országok átstrukturálását – a mikroelektronikai alapú fejlődést – nagyrészt a fejlődő országok, benne Brazília külső egyensúlytalansága, vagyis az ezen országokból történő jövedelem-kivonás finanszírozta.⁷)

Az ezt követő IMF-vezérelte stabilizáció 1984-re ugyan véget vetett a külső egyensúlytalanságnak, ám a termelési alapok fejlesztése nélkül megvalósított valuta-leértékelésekkel fellendítette, majd az egekbe hajtotta az inflációt, és egyben eltűntette a költségvetés addigi primer (az adósságtörlesztés nélkül számított) többletét. Ezzel megfosztotta a gazdaságot az egyik legfontosabb beruházási forrásától, az államtól. Brazíliában ugyanis

⁶ The World dataBank Online.

⁷ Meadows (s.a.) számításai szerint 1970-ben nettó 40 milliárd dollár áramlott a fejlett Északról a fejlődő Déltre, a 80-as évek átlagában viszont évente 85 milliárd dollár áramlott visszafelé. A fejlődő világ összes adóssága mégis háromszorosára nőtt. Az OECD, a Világbank (World Debt Tables) és az UNCTAD WIR alapján végzett saját számításaim szerint 1982 és 1990 között évi átlagban 150 milliárd dollár áramlott a fejlődő országokból a fejlettekbe, miközben az előbbieket adósságállománya évente átlagosan közel 70 milliárd dollárral gyarapodott.

– mint a gyenge tőkeerejű gazdaságokban általában – nem működött/működik a „kiszorítási hatás”, vagyis az állami termelő beruházások nem a magánberuházásoktól vették/veszik el az üzleti lehetőségeket. Sőt, az állami beruházások éppen a magánberuházásoknak is kedvező pótlólagos fejlesztést/keresletet indukáltak. Már ez a momentum is jelzi, hogy az állam termelői szerepének csökkentését javalló neoliberális gazdaságpolitika a *felzárkóztatás szempontjából* még a globalizáció korában is kontraproduktív.⁸ Azt látjuk tehát, hogy az IMF-recepttel a 80-as évek második felében a *külső egyensúlytalanságot belső egyensúlytalanság váltotta fel* (4-7 százalékos költségvetési deficit, vágató infláció, csökkenő lakossági fogyasztás). Mindez megismétlődött később, 1994-től, amikor az IMF-féle monetarista recept a nemzeti valuta túlértékeltségével eredményezte ugyanezt a „csereügyletet”.

1986-tól a belső egyensúlytalanság elleni harc évei következtek. Öt stabilizációs programot indítottak el, amelyek közül végül az 1993 végén meghirdetett, dollarizációval járó „Reál⁹ terv” (*Plan Real*) tudta elérni az infláció megfékezését. Ebben segítségére volt, hogy a korábbi bérleszorító lépéseknek köszönhetően 1991-re visszaállt a 70-es évek alacsony egy-ségnyi munkaerőköltség-szintje, vagyis javult a versenyképesség. Ehhez járult a kedvezőbb világszertei környezet (az amerikai gazdaság információs technológiákon alapuló fellendülése 1992-től), így megélenkült a feldolgozóipar (elsősorban a tartós fogyasztási cikkek és a tőkejavak) termelése.¹⁰ Megszorításokkal egyensúlyba hozták a költségvetést, 1994-től új, dollárhoz kötött valutát („új reál”) vezettek be, amelynek árfolyamát az USD-hez magasan (1:1) állapították meg. Az infláció elleni harc elsődlegessége jegyében alkalmazott szigorú monetáris politika (magas kamatok) a későbbiekben az árfolyamot még tovább nyomta felfelé (0,85 Reál/USD), amit csúszó leértékeléssel igyekeztek korrigálni. A reál azonban ennek ellenére mindvégig erős maradt. Ez elősegítette a nemzetközi tartalékok felduzzadását, de rontotta a külkereskedelmi egyenleget és a folyó fizetési mérleget. Így tehát *a belső egyensúly ugyan javult, ám ismét felbillent a külső egyensúly*, és a gazdasági növekedés szinte megállt (1994 és 2004 között átlag évi 0,9 százalék volt).¹¹

2012 végén, az euró válsága és Görögország katasztrofális helyzete közepette érdemes felidézni az 1994-95-ös brazil kormányzati dilemmákat, hogy megértsük, a mai euróválság egyáltalán nem új keletű problémákat vet fel. Ekkor ugyanis két gazdaságpolitikai irányzat állt szemben egymással. Az egyik a pénzügyminisztérium és a központi bank által képviselt álláspont volt, amely az infláció féken tartását tartotta elsődleges szem-

⁸ Ribeiro–Teixeira (2001).

⁹ A brazil valuta neve.

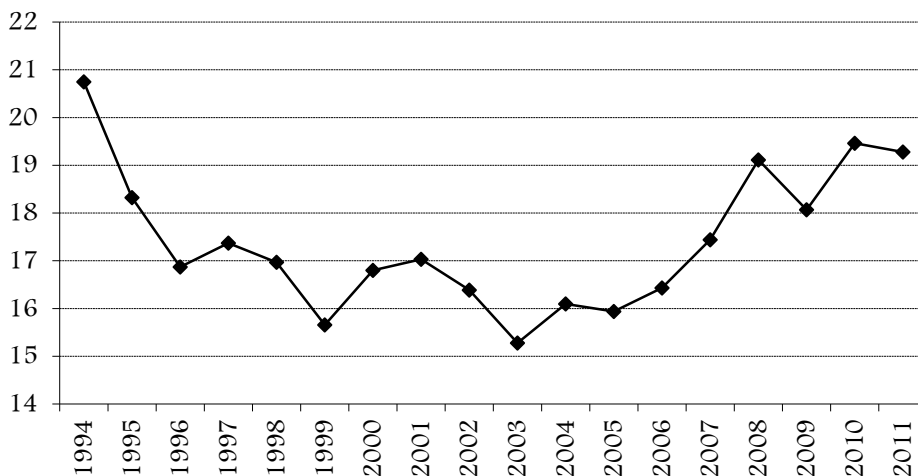
¹⁰ Artner (1996).

¹¹ Abreu–Werneck (2005), p. 3.

pontnak, az árfolyam őrzését (a gazdaság „monetáris horgonyaként” való kezelését), szigorú monetáris és költségvetési politikát és a kereskedelem liberalizálását. A másik irányzatot a tervezési és hírközlési minisztériumok szakemberei, valamint a *Gazdasági és Szociális Fejlesztési Bank* (BNDES) képviselte. Szerintük az infláció helyett a gazdasági növekedést kell legfőbb prioritássá tenni, alacsonyabb árfolyamra és enyhébb inflációs kontrollra, lazább monetáris és fiskális politikára van szükség, és vissza kell venni a liberalizációból.¹²

A két irányzat harcából olyan policy-mix jött létre, amely egyszerre tartalmazta a szigorú monetáris és (különösen a helyi kormányoknál) a laza költségvetési politikát. Fontos már itt felhívni a figyelmet arra, hogy ez a kombináció 2002 után is bekövetkezett, de a formai hasonlóság mögött lényeges tartami és fajsúlybeli különbségekkel, és így más eredményrel is. Egyrészt a monetáris szigor akkor már nem képezte a gazdaságpolitika epicentrumát (bár e cél nem tűnt el teljesen). Másrészt a költségvetési „lazaság” a fogyasztói kereslet hatékony élénkítése (a legszegényebbek jövedelmének emelése) mellett és az állami szerepvállalásnak köszönhetően is a beruházások érdemi megemelkedését hozta magával, erősítve a termelési bázist, támogatva a növekedést. Az ebben a szakaszban tárgyalt 1994-gyel kezdődő periódusban viszont a beruházások GDP-beli arányának csökkenése következett be (*1. ábra*), és így a gazdasági növekedés üteme csökkent.

1. ábra
A brazil bruttó állóteke-képződés a GDP százalékában, 1994–2011

Forrás: The World dataBank Online.

¹²Uo., p. 4.

Mindez végül az árfolyamrendszer feladásához, a reál drasztikus leértékeléséhez vezetett 1999-ben, aminek következtében egy USD már több mint két reált ért. Ez automatikusan megnövelte a külső (dollárban lévő) adósságot, aminek kezeléséhez további költségvetési kiigazításra volt szükség. A még időközben (1998 végén) az IMF-fel kötött egyezmény értelmében foganatosított kiigazítás leginkább adóemelésben manifesztálódott. A csökkenő költségvetési deficit, a javuló kereskedelmi egyenleg, a még mindig magas kamatok, valamint a nagy belső piac és a privatizációk jóvoltából beáramló tőke hatására a recesszió a vártnál kisebb volt (1998-99-ben a gazdaság csak stagnált), és a GDP 2000-ben már 4,4 százalékkal nőtt.¹³

2000-ben (az amerikai információtechnológiai boom utolsó évében) viszonylag jók voltak a növekedési kilátások, és az irányadó nemzetközi közvélemény joggal várhatta, hogy az akkor hatalmon lévő Cardoso-kormányt újraválasztják. Csakhogy ez után következett a 2001-es terroristámadás, az információ-technológiai boom leülése, a hasonló cipőben járó Argentína válsága, ami mind megrázta a brazil gazdaságot is. Bár a szegénység elleni harc már a *Plan Real* beindítása után megkezdődött (pl. a minimálbéreket attól fogva évenként emelték, elindították a készpénz-transzfereket a legszegényebbek felé), a szociális helyzet javulása nem volt számottevő. Ezt az is mutatja, hogy a társadalom jövedelmi egyenlőtlenségét jelző Gini-index még 1998-ban is éppen annyi volt, mint 1990-ben (60,7%), s csak utána kezdett csökkenni, de még 2001-ben is 58,8 százalékon állt, jóval az 1960-as szint (50,4%) felett.¹⁴ Más kutatások kimutatták, hogy a jövedelemegyenlőtlenség a 90-es években valójában nőtt, amit a regionális különbségek erősödése mutat: az önkormányzati területek összehasonlításából kiderül, hogy a kisebb Gini-index-szel (kisebb egyenlőtlenséggel) jellemezhető önkormányzatok száma csökkent.¹⁵

Ebbe és az újabb, 90-es évek végi neoliberális megszorításokba belefáradt tömegek (a szegény- és középrétegek egyaránt) 2002-ben leváltották az addigi, bajaikat láthatólag orvosolni képtelen elitet, és a baloldali munkáspárti ellenzék, élén Lula da Silvával emelték kormányra. Némi intermezzo után, ezt követően kezdődött meg a válságkezelés.

¹³ *Uo.*, p. 12.

¹⁴ Lopez–Calva–Rocha (2012), pp. 8–11.

¹⁵ Baer–Galvão (2005), pp. 7–8. A Gini-coefficiens területszámításon alapul, de az egyenlőtlenséget jelző terület formája különböző lehet, így ugyanakkora területhez a jövedelemelosztás más-más mértéke járulhat. Ezért szokták a Gini-mutatót kiegészíteni más, például a felső és alsó jövedelmi tizedek különbségeit leíró mutatókkal.

2) Válságkezelés

Lula elnöksége alatt a hagyományos piaci eszközöket és kapcsolatokat, a monetáris és költségvetési egyensúlyt fenntartó, de a szegénység csökkentését középpontba helyező pragmatikus gazdaságpolitikai kurzus került hatalomra, és – Lula két ciklusa után 2010-től Dilma Rouseff vezetésével – van ott mind a mai napig. Igaz, kezdetben Lula elnöksége nagy csalódást okozott az őt hatalomra segítő rétegeknek. Hivatalba lépésekor nemhogy nem változtatott elődje politikáján, de még rá is erősített. Csökkentette az adókat, „cserébe” visszavágta és megadóztatta a nyugdíjakat, megemelte a közművek árainak felső plafonját, meggyengítette a szakszervezeteket, ígéretével ellentétben visszalépett a földreformtól (még a Cardoso-kormányhoz képest is), megemelte az elsődleges (adósságtörlesztés nélkül számított) költségvetési többlet célértékét, teljes függetlenséget adott a jegybanknak stb. – egyszerűen az IMF-nek tetsző stabilizációs programot vezetett be a 2002 nyarán kért hitelkeretért cserébe. Az új munkáspárti kormányt a *Goldman Sachs* megdicsérte,¹⁶ a neoliberalizmus ellenzőitől viszont éles kritikákat kapott.¹⁷

A gazdaságot a 2000-es évek elején még a (nettó) export hajtotta, és ezért a kedvezőtlen világpiaci folyamatok (az amerikai információtechnológiai boom leülése) már 2001-ben visszafogták a növekedést. A termelés 2004-ben ugyan lendületet vett (5,7%), de az ütem messze elmaradt más BRIC országok teljesítményétől. Az export és a külföldi vállalatok által vezérelt gazdaság elképzelése tehát nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, sem a gazdaság dinamizmusa, sem a szegénységnek a növekedéstől várt „spontán” csökkenése terén. Az agrárexport nyereségét a nagy gazdaságok fölötték le, a külföldi tőke inkább kivitte, mint beruházta a profitot – egyszerűen a régről ismert mechanizmusok dolgoztak.¹⁸

Ez a helyzet váltotta ki azt a fordulatot, amely lényegében keynesiánus elemek markáns alkalmazásához vezetett. Két pillére a jövedelmek növekvő mértékű leosztása a szegényeknek és az állam közvetlen gazdasági tevékenységének erősítése. Mindezt kiegészítette a közvetlen demokratikus formák beépítése az intézményrendszerbe, az egésznek pedig jó alapot kínált az 1994-es reformokkal meglapozott szigorú banki és közpénzügyi szabályozás fenntartása.

És itt az idő, hogy pontosítsuk tanulmányunk címét: 2002-ben válságkezelő folyamat kezdődött el, de nem a 2008-as válságé, hanem a Brazíliát már régóta sújtó gazdasági-társadalmi-fejlődési válságé. A neoliberais poli-

¹⁶ Azul (2003).

¹⁷ Petras–Veltmeyer (2003); Marques–Mendes (2007).

¹⁸ Burton (2010).

tikai kurzussal szemben kínált, bár azt csak néhány elemében módosító alternatíva megnyitotta az utat a felzárkózás előtt, amit a szegénység és a társadalmi polarizáció csökkenése, a GDP növekedése, a külföldi tőke fokozott érdeklődése¹⁹ és végül, ezek talaján a 2008-as válsággal szembeni ellenállóképesség igazolt. A 2008-as válságra nem új politika, hanem a 2003-2004-ben elindított kurzus erősítése volt a válasz. Olyan irányváltásra került tehát sor, amely a Brazíliához hasonló perifériális-félperifériális, így a 2008-as válság által leginkább sújtott országok számára is reménykeltő alternatívaként létezik napjaink „válságkezelése” során.

2.1. Jövedelemelosztás

Mint a Világbank éppen Brazíliával kapcsolatban hangsúlyozza,²⁰ az egyenlőtlenség befolyásolja a gazdasági fejlődést, az állami politika pedig befolyásolhatja az egyenlőtlenséget. Ennek az összefüggésnek a gyakorlati konzekvenciái jelennek meg a 2000-es évek közepétől folytatott brazil gazdaságpolitika eredményeiben. Az Oxfam keretében készült tanulmány²¹ megállapítja, hogy a jövedelemegyenlőtlenség sikeres csökkentésének oka Brazíliában a gazdasági növekedés mellett *az állam újraelosztó tevékenysége*, amely ráadásul a *konzolidálódott demokrácia* körülményei között, a *civil szférával összefogva*, annak ellenőrzése alatt tevékenykedik. A készpénztranszferek jótékony hatásait a belső keresletre, a javuló iskolázottságra, a foglalkoztatásra és a teljesítményre a Világbank vagy a WHO egyéb tanulmányai is dokumentálják.²²

A brazil gazdaságpolitikai irányváltás az elmúlt két évtizedben az egész Latin-Amerikát jellemző átalakulási folyamatok része.²³ E változások lényege az állam és a társadalom új kapcsolata, és egyben a gazdaság vállalatirányítási módszerekkel történő, a szociális problémákat, a szegénység növekedését és a társadalmi fragmentációt növelő igazgatásának elutasítása. E neopopulistának nevezhető irányzat megkülönböztető jegye a jövedelmek „kompenzáló újraelosztása” a korábbi évtizedek strukturális átalakulásának vesztesei számára.²⁴ Az állami kiadások relatív mértéke tehát nem nőtt (1995 óta a GDP húsz százaléka körül van), szerkezete

¹⁹ 2006 után Brazília részesedése a világ működőtőke-importjából növekedésnek indult. 2010-re Brazília lett az 5. az FDI-t fogadó országok sorában, 48,4 milliárd dollár külföldi működő tőkét vonzott. UNCTAD WIR Annex Tables Online.

²⁰ WB (2004), pp. xvii–xx.

²¹ Beghin (2008), pp. 4–5.

²² Lopez-Calva–Rocha (2012); Santos et al (2011).

²³ Lásd bővebben Dömény (2007).

²⁴ *Uo.*, p. 13.

azonban eltolódott a szociális (benne az oktatási, egészségügyi) kiadások felé.²⁵ A 2008-as világgazdasági válság kirobbanása óta – és ez ismét igaz a latin-amerikai országok többségére – nem csupán fenntartották az aktív szociális és költségvetési politikát, de összegét még növelték is, továbbá egyéb foglalkoztatás-serkentő transzferprogramokat is bevezettek, erőteljesen irányt véve a gyermekek iskoláztatására és az egészségügyi ellátás javítására. Mint az ENSZ szervezete, a Latin-Amerika és Karibi térség Gazdasági Bizottsága (ECLAC) megállapítja: ez az eljárás azt a felismerést tükrözi, hogy éppen a gazdasági visszaesés idején kell a szociális politikákat erősíteni, forrásaikat növelni.²⁶

Lula a mélyszegénység megszüntetésének programjával került az elnöki székbe. 2003-ban hirdette meg a *Fome Zero* („Zéró éhezés”) programot, amely különböző formákat öltött. Emelték a minimálbérekét és csökkentették az alapvető élelmiszerek relatív árát.²⁷ (Braziliában kb. 24 millió ember kap minimálbért, ami napjainkban havi 200 dollár körül van.) Jelentős készpénztranszfer-programokat indítottak el, illetve a korábbiakat kiszélesítették (szociális nyugdíj, idősek, betegek segélyei, gyermekmunka elleni program stb.), amelyek 94 millió embert érintettek. 2004-ben négy program összevonásával és a juttatások kiterjesztésével indult a *Bolsa Família* program (átlagosan havi 70 reál az iskoláztatáshoz, egészségügyi kontrollhoz kötött készpénzsegély a gyermekes családoknak), ami 2011 végéig 12,9 millió családhoz, kb. 52 millió emberhez (a 2,5 dollár/napi jövedelem alatt élő brazilok közel 70 százalékához) jutott el. A program költségvetése 2012-ben már 12 milliárd dollár. A szociális transzferprogramokra évről-évre növekvő összegeket, 2012-ben összesen 33 milliárd dollárt költöttek, ami a 2007-esnek a kétszerese.²⁸

A társadalmi stabilitást és a fogyasztás növekedése révén a gazdaságot is segítette továbbá az államapparátus, illetve az ellenőrzés hatékonyságának növelésére hozott intézkedéssorozat (az adóbevételek növekedése, a rabszolgamunka csökkenése, nagyobb munkaerőpiaci védelem a dolgozóknak stb.), az agrárcsaládoknak nyújtott szubvencionált hitelek, illetve általában az alacsonyabb hitelkamatok.

Mindennek eredményeképpen a Gini-index évről évre csökkent, 2001 és 2011 között 58,8 százalékról 50,1 százalékra.²⁹ Körülbelül 30 millió embert sikerült a szegények közül a középosztályba emelni. 2004 és 2007 között a háztartások havi átlagjövedelme 287 dollárról 584 dollárra nőtt,

²⁵ A folyamat egész Latin-Amerikára jellemző: a társadalombiztosítási kiadások egy főre jutó értéke 1990-91 és 2007-08 között 445 dollár/főről 880 dollár/főre, GDP-hez mért aránya pedig 12,3 százalékról 18,4 százalékra nőtt. ECLAC (2011), p. 132.

²⁶ Uo.

²⁷ Az alapvető élelmiszerek árai a bérnövekedésnél kisebb mértékben nőttek.

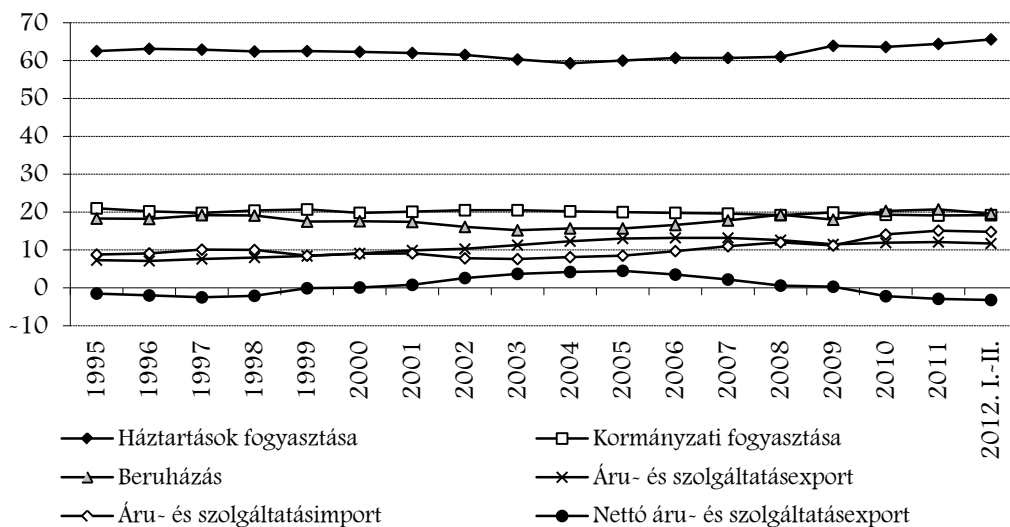
²⁸ MPBM (2012).

²⁹ Lopez-Calva-Rocha (2012), p. 26.; IBGE (2012).

és 2008-ban a 600-2500 dolláros havi jövedelemmel rendelkező háztartások aránya meghaladta az 50 százalékot.³⁰

Míg a korábbiakban a háztartások fogyasztásának aránya a GDP-ben folyamatosan csökkent, 2004 után lassú növekedésnek indult. Ez a trend a válság alatt és után is folytatódott, miközben az export GDP-hez mért háttérje gyengült, a behozatal utolérte, majd 2010-től túlszárnyalta a kivittelt. A GDP mindinkább a háztartások fogyasztására támaszkodott, amelyek részesedése a 2004-es 59,3 százalékról 2012 első felére 65,6 százalékra nőtt (2. ábra). 2004 óta tehát a GDP növekedését a belföldi kereslet hajtja.³¹

2. ábra
A brazil GDP felhasználása 1995-2012/I.-II. n. év
(százalék)

Forrás: IBGE Quarterly National Accounts.

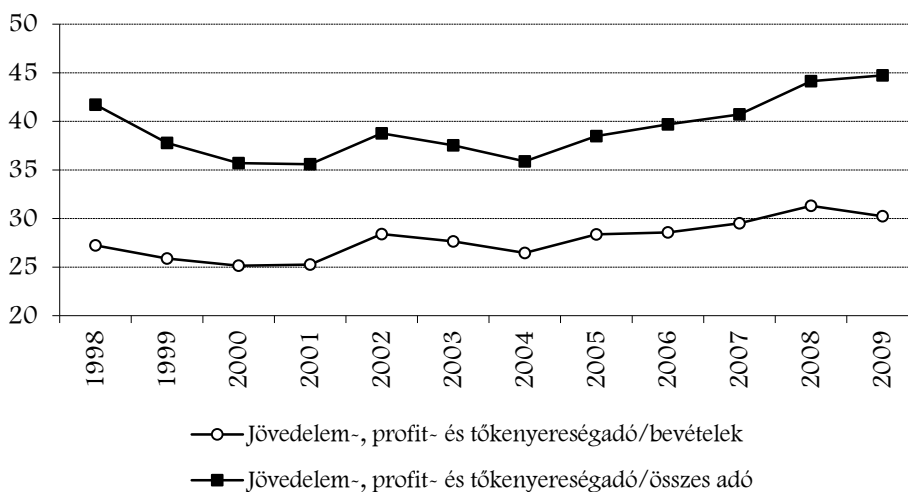
A nem mainstream gazdaságpolitika nyomán a GDP éves növekedése a korábbi 2 százalék alatti ütemről a 2004 és 2008 közötti öt évben átlagosan 4,8 százalékra nőtt. A szociális készpénztranszferekhez szükséges többletforrásokat a növekvő GDP emelkedő adóbevételei adták. Az állami adójövedelmek újraelosztása a korábbi évtizedekben nem a szegényeknek kedvezett: a pénz valójában oda áramlott vissza, ahonnan jött („perverz újraelosztás”). A 2004-től folytatott politika ezen változtatott. A brazil vállalatok az adófizetés előtti profitjuk 69 százalékával felérő összeget

³⁰ TWGI (s.a.).

³¹ Oxford Economics (2012); TWGI (s.a.).

fizetnek az államnak adók, járulékok formájában, míg az USA-ban ugyan-ez az arány csak 46,8, Magyarországon 53,3, Kanadában 29,2 százalék.³² Figyelemreméltó továbbá, hogy a jövedelem-, profit és tőkenyereség adók súlya a brazil állam bevételei között 2004-től jelentősen nőtt (3. ábra), ami a szegényprogramok felfutásával együtt a „perverz újraelosztás” csökkenésére utal.

3. ábra
A jövedelem-, profit és tőkenyereség-adók súlya
Brazília költségvetési bevételeiben, 1998–2009
(százalék)

Forrás: The World dataBank Online.

2.2. Állami fejlesztőprogramok

A brazil állam vállalatainak és költségvetéséből finanszírozott beruházási programjain keresztül is egyre mélyebben avatkozott a gazdaságba, amit az indokolt, hogy a GDP-növekedése elmaradt a várttól és a többi BRICS ütemétől is. Így a központi kormányzat beruházásai 2003 és 2010 között a GDP 0,4 százalékáról 1,3 százalékára nőttek.³³

2005-ben előbb egy kísérleti infrastrukturális programot (PPI), 2007-ben pedig az azóta is futó *Növekedésgyorsító Programot* (PAC) indították

³² Bár egyes latin-amerikai országokban az arány még magasabb (pl. Argentínában 108,2%, Bolíviában 80%) a többi BRICS esetében a brazilnál alacsonyabb: Kínában 63,5, Indiában 63,3, Oroszországban 46,5, Dél-Afrikában 30,5 százalék (WB-PWC 2011, pp. 98–100).

³³ WB (2009), p. 15.

el. Ez utóbbi teljes összege 2007 és 2010 között eredetileg 504 milliárd reált (236 milliárd dollárt) tett ki, amit később, a válság idején még tovább emeltek.

Mindennek köszönhetően, bár a kedvező világgazdasági környezettől természetesen nem függetlenül, a GDP növekedése gyorsult, 6 millió új munkahely jött létre, a költségvetési hiány menedzselhető volt (3,5 százalékkal maradt, az elsődleges egyenleg többlete mérséklődött, de még így is 2-3 százalékkal volt), a munkanélküliség évről évre csökkent, a külső eladósodottság GDP-hez mért aránya szintén, a folyó fizetési mérleg pedig többletet mutatott. Az export lendületesen nőtt, bár 2004 után GDP-arányos mértéke csökkent, jeléül annak, hogy a növekedés motorja a belpiacra terelődött át: a beruházások súlya a GDP-ben 2003 és 2008 között 15-ről 19 százalékra emelkedett, és – mint már említettük – a lakossági fogyasztás korábban tapasztalt GDP-arányos csökkenése megállt, majd nőni kezdett (lásd 2. ábra).

2.3. Az intézményrendszer

A brazil „válságkezelés” további sikertényezője, hogy tervszerű és jól szervezett intézményrendszer segíti. Ez kulcsfontosságú tényező, hiszen az állam – mint az Latin-Amerikában általában – hagyományosan túlméretezett és hatékonytalan volt. Az ebből adódó gordiuszi csomót a Lula nevével fémjelzett fordulat új, a lakosságot a kormányzáshoz közelebb hozó intézményrendszer kiépítése vágta át. Lula egyik legelső lépése a *Civil Gazdasági és Szociális Tanács* (CDES) létrehozása volt, amely 2002–2003 során széleskörű konzultációkra támaszkodva kidolgozta a Nemzeti Fejlesztési Tervet (NDA). Ez a terv foglalta keretbe az új gazdaság- és társadalompolitika teendőit. A CDES javaslatai tükröződnek a Lula második elnöksége idején beindított két fő programban, a *Növekedésgyorsító Programban* (PAC) és az *Oktatásfejlesztési Programban* (PDE) is. Mindkettő a társadalmi egyenlőséget és a marginalizált csoportok integrálását szolgáló fejlődést célozza.

2008-ban hozták létre az elnökség mellett működő *Stratégiai Bizottságot*, a SEA-t, amely a Plan 2022 nevű hosszabb távú fejlesztési tervet tette le az asztalra. Ennek középpontjában a természeti és a humán erőforrások jobb kihasználása, a szociális és regionális egyenlőtlenségek radikális csökkentése, a termelőalapok integrálása, demokratikusabb, közvetlenebb politizálás és egyben Brazília geopolitikai szerepének növelése áll.³⁴

³⁴ Osava (2010).

2.4. A külkereskedelem diverzifikálása

A 2008-as válság kezelhetősége szempontjából is fontos változások indultak be a külkereskedelemben. Az ország kitétségeinek csökkentése végett ugyanis megkezdtek a kereskedelem diverzifikálását, aminek következtében Európa és az USA rovására nőtt Latin-Amerika és különösen Kína szerepe az exportpiacok között.³⁵ Emellett megindult a kereskedelmi kapcsolatok szorosabbra fűzése Oroszországgal, Indiával, Dél-Afrikával és az Arab-öböl országaival. Jelentős lépések történtek Afrika irányába is: 2003, Lula elnökké választása óta Brazília afrikai nagykövetségeinek száma megduplázódott (2010-ig 34-re nőtt).³⁶ A latin-amerikai ország Afrikába irányuló exportja 2011-ben a 2001-es szintnek közel kilencszerese volt, Afrika részesedése a brazil exportból 2012 közepén már meghaladja Németország és Franciaország együttes részesedését.³⁷

Ezeket az irányokat a 2008-as válság hatására még tovább erősítették.

3) A 2008-as válság közvetlen hatása és a válaszlépések

A növekedés belső alapjainak megerősödése után érte az országot a 2008-as sokk. Mivel azonban Brazíliában nem alakult ki eszközár-buborék, és bankszférája viszonylag független maradt a nemzetközi piacoktól, a lakosság és a vállalati szféra eladósodottsága nem nőtt kezelhetetlen mértékűre. A válság tehát kívülről érkezett a külföldi befektetők kivonulása, profitkivonás és az exportpiacok összeszűkülése formájában. A fizetési mérleg pozitívból negatívba fordult, a hiány 2010 óta a GDP két százaléka körül alakul. A GDP csökkenése 2008 végétől 2009 közepéig tartott, így 2009 egészében 0,3 százalékot tett ki (4. ábra).

A munkanélküliségi ráta 2009-ben nyolc százalék fölé ugrott, de már a következő évben visszatért a korábbi csökkenő pályára (5. ábra). A reál 2008 júliusától 5 hónap alatt közel 66 százalékot veszített értékéből, majd visszakorrigált, és 2011 augusztusában még erősebb is volt, mint a válság előtt. A brazil kormány gyors és tabuktól nem korlátozott irányítási képességét példázza a „Tobin-adó”-jellegű adó könnyed használata: 2008 ok-

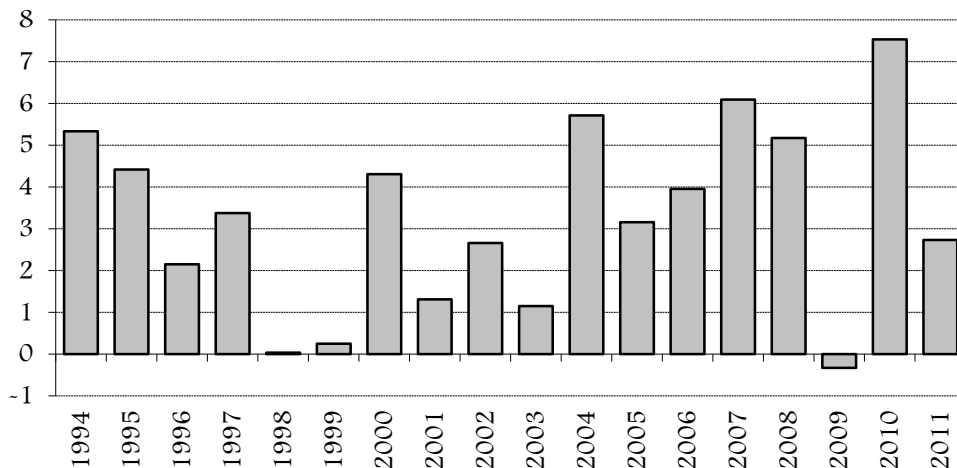
³⁵ 2009-re Kína vált Brazília legfőbb kereskedelmi partnerévé, 2010-ben már ide ment a kivitel 15 százaléka, főleg szója, vasérc és olaj. Hoffmann (2011), p. 27.

³⁶ Reuters Africa (2010).

³⁷ TMSA (2012).

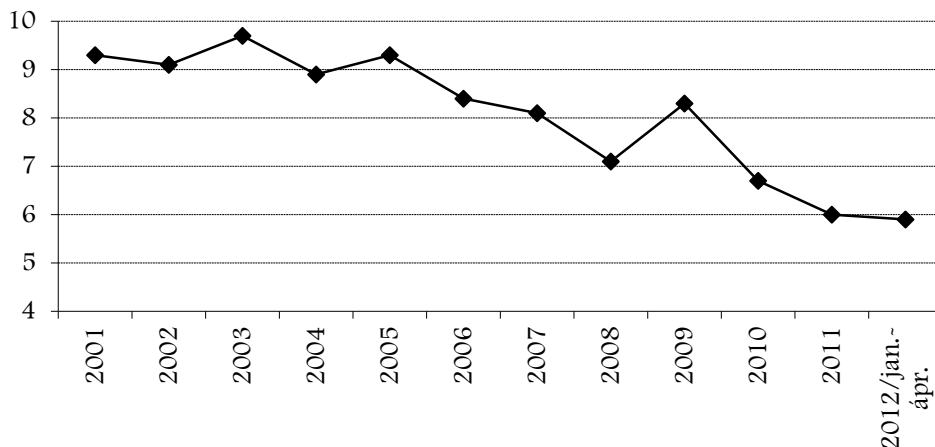
tóberében, a hitelpiacok befagyása idején megszüntették azt a 1,5 százalékos adót, ami addig a fix kamatozású, reálban denominált brazil értékpapírok külföldi vásárlását sújtotta. Amikor azonban a reál felértékelődése, illetve az erre irányuló spekulációs mozgás megindult, 2009 októberében ugyanilyen, de már két százalékos adót vetettek ki,³⁸ sikerrel fékezve az exportra is káros túlértékelődést.

4. ábra
A brazil GDP éves növekedése, 2001–2011
(százalék)

Forrás: The World dataBank Online.

5. ábra
A brazil munkanélküliségi ráta, 2001–2012
(százalék)

Forrás: The World dataBank Online és IBGE Online Database.

³⁸ MercoPress (2009).

A kormány reál-kötvények kibocsátásával képes finanszírozni magát. A brazil közszektor (szövetségi és tartományi kormányzat, egyéb állami szféra) teljes bruttó adóssága a válság óta némiképpen nőtt, 2012 júliusában a GDP 57,6 százalékát tette ki, és szinte kizárólag belföldi. A nettó államadósság ugyanekkor a GDP 34,9 százalékát érte el. A közszektor teljes bruttó *külső* adóssága 2012 júliusában 108 milliárd dollár volt, ami 28 százalékkal több, mint 2008-ban, de még így is csak a GDP 4,5 százaléka. Az erre jutó adósságszolgálat 2011-ben 15,5, 2012 első hét hónapjában 11 milliárd dollárt tett ki, ami az exportnak mindössze körülbelül öt százalékával egyenlő. A bankok és a vállalati szféra eladósodottsága már jóval nagyobb, így az *ország teljes* külső adósságállománya 2012 júliusában 308 (a vállalatközi hitelekkel együtt 422) milliárd dollár, de még ez is csak a GDP 13 százalékát teszi ki, és az erre jutó teljes adósságszolgálati teher sem túl nagy (az export 18-20%-ával egyenlő).³⁹ A gyors növekedésnek és a felértékelődésre hajlamos nemzeti valutának köszönhetően az ország devizatartalékai a válság után is rendületlenül bővültek, 2012 júliusában 376 milliárd dollárra rúgtak, ami húsz havi importra elegendő.

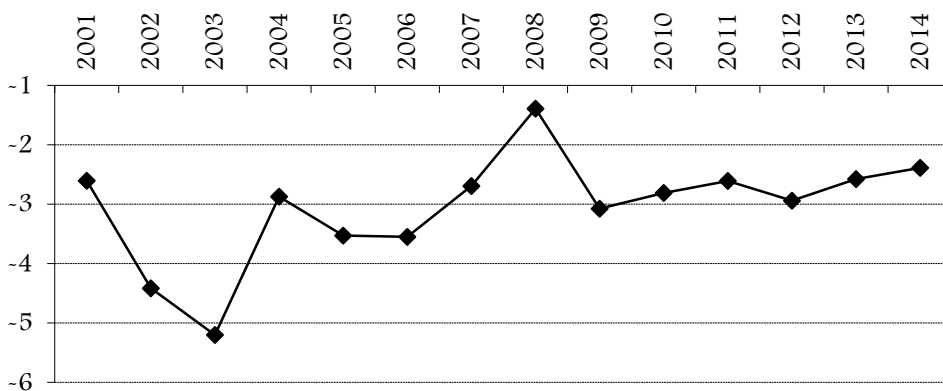
A költségvetési deficit a válságkezelés miatt a 2008-as 1,9 százalékról 2009-ben a GDP 3,2 százalékára emelkedett, de azt követően 3 százalék alatt maradt (6. ábra).⁴⁰ A primer (adósságtörlesztés nélkül számított) többlet csökkent, de még így is két százalék körül alakult. A költségvetési egyenleg romlásának egyik fő oka, hogy nem alkalmaztak megszorításokat, sőt kifejezetten növelték az állam gazdaságélénkítő kiadásait: 2009-ben a fejlesztési bankon (BNDES) keresztül 100 milliárd reál (kb. 50 milliárd USD) friss állami pénzt pumpáltak a gazdaságba hitel formájában, ami több mint háromszorosa a 2008-as hitelezési szintnek.

A monetáris politika a krízisre előbb lazítással (kamatcsökkentés), majd az ennek nyomán megugró infláció miatt szigorítással válaszolt, ami azonban az expanzív költségvetés kereslet-stimuláló hatásának jóvoltából nem eredményezte a gazdaság fékezését, még a tervezettnél nagyobb (2009: 5,8%) infláció mellett sem. Az inflációra ügyelő restriktív monetáris politika és a keresletösztönző expanzív költségvetési politika következtében az infláció fluktuál, de a várakozásokkal ellentétben nem vált kétszámjegyűvé, sőt éves szinten hét százalék alatt maradt (7. ábra). Ismét hangsúlyozzuk: a költségvetési kiadások növelése, a jövedelmüket biztosan elköltő legszegényebbek támogatása, valamint az állami és magánberuházások közvetett (például hitellel) és közvetlen módon (állami vállalatokon keresztül) történő növelése a belföldi termelőalapok megerősítését szolgálja.

³⁹ Banco Central do Brasil online database, External Sector, Table 51, 51-A, 59.

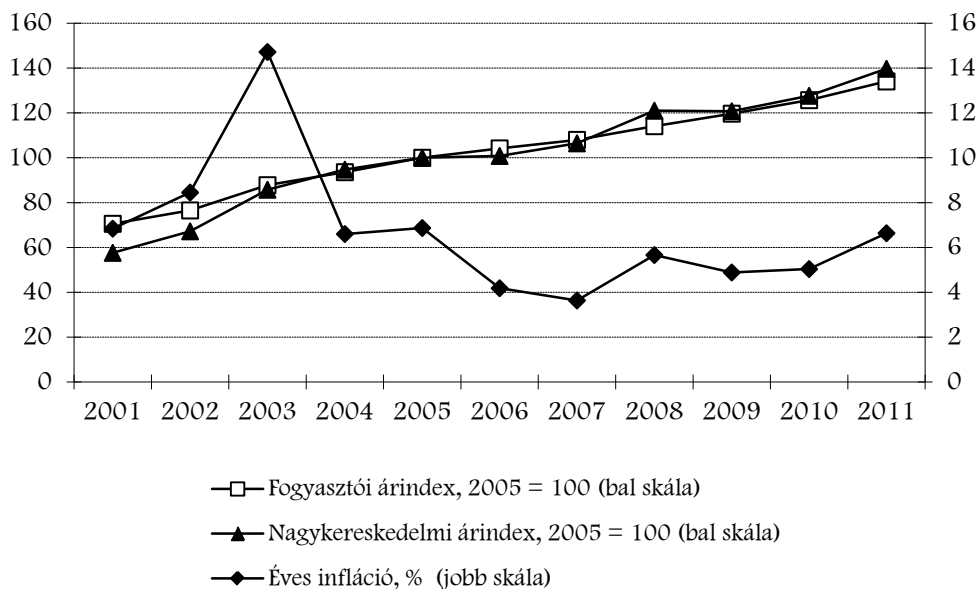
⁴⁰ A Banco Central do Brasil a Mercosur szabályai szerinti ún. harmonizált adatokat hozza, amik még ennél is jobbak, de a trend ugyanaz: a deficit 2008-ig csökkent, majd 2009-ben 3 százalék fölé nőtt, de 2012 júliusában már csak 2,1 százalék (Banco Central do Brasil online database, Fiscal data, Table 23.).

6. ábra
A brazil költségvetés egyenlege a GDP százalékában, 2001–014
(tény és előrejelzés)

Forrás: The World dataBank Online.

7. ábra
Brazil infláció, 2001–2011

Forrás: The World dataBank Online.

A bankszektor viszonylag stabil, kevés a külföldi pénzintézet az országban (az alkotmány alapján a külföldi részesedés a bankszektorban nem haladhatja meg a 20 százalékot), de a válság miatt azért 100 milliárd real (körülbelül 55 milliárd dollár) tőkeinjekciót kapott az államtól.

Az igazi válságkezelés azonban az addig folytatott gazdaságpolitika megerősítése volt. Növekvő beruházások (2012-ben 65,1 milliárd dollárnyi) folynak az állami vállalatokban, 90 százalékban az energetikai iparban (Petrobrás, Elekrobás). Ezenkívül a 2007-ben elindított *Növekedésgyorsító Program* (PAC) összegét közel 30 százalékkal megemelték (638 milliárd reálra, ami kb. 330 milliárd dollár), és a 2011-től induló csomagot még az elsónél is nagyobbra tervezik (2011 és 2014 között közel egymilliárd reál, tehát kb. 520 milliárd dollár állami és magánberuházás együtt). A 2014 utáni négy évben pedig, már szinte kizárólag az energetika területén, 632 milliárd reál összberuházásra számítanak. Az állam 2007 és 2010 között 55 milliárd, 2011-2012-ben 50,5 milliárd dollárt biztosít a programhoz (átlagosan 12 százalékos állami részesedés).⁴¹

A fő célterületek a logisztika, energetika és a társadalmi-urbanizációs fejlesztés, hat alprogramban:⁴²

- * „Jobb Város” (közlekedés, életminőség – 57,1 milliárd reál);
- * „Polgári Közösség” (például egészségügyi ellátás, gyermekfelügyelet, sportolási lehetőségek, közrend – 23 milliárd reál);
- * „Az Én Házam” (lakásépítés – 278,2 milliárd reál);
- * „Víz és Villany Mindenkinek” (általános hozzáférés biztosítása a távoli területeken is – 30,6 milliárd reál);
- * „Közlekedés” (autópályák, vasút, kikötők, helyi és légiközlekedés – 104,5 milliárd reál);
- * „Energia” (villamos energia, olaj, gáz termelése és szállítása, hajóépítés, megújuló energia, energiahatékonyság, kutatás – 465,5 milliárd reál).

2014 után a „Közlekedés” alprogramot illetően további 4,5 milliárd, az „Energia” alprogramban pedig 627,1 milliárd reál beruházással számolnak.

4) A válság és kezelése folytatódik

Mindezzel azonban a válság és hatása nem múlt el. Sem az évtizedek óta tartó fejlődési válság, sem pedig a 2008 óta tartó világgazdasági válság ütötte sebeket nem sikerült begyógyítani. A kettő kezelése azonban, mint láttuk, szorosan együtt halad, sőt lényegében azonos politikát jelent.

⁴¹ Brasil.gov.br. (2012a); MPBM (2012), p. 14.

⁴² Brasil.gov.br. (2012a).

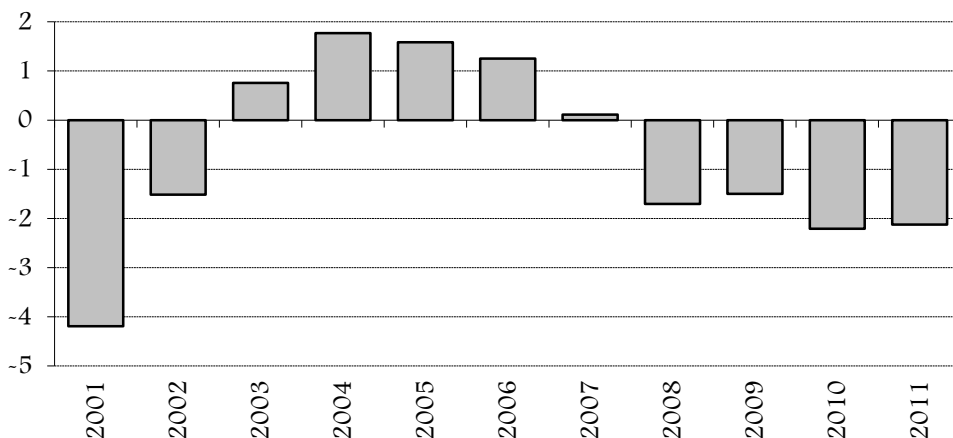
4.1. Belföldre irányuló gazdaságélénkítés

Korunk világgazdasági válságának és globális tőkerendszerének kórképét nyújtja, hogy Brazília – és vele más feltörekvő, például BRICS-országok – növekedési kilátásai 2011-ben ismét romlani kezdtek.

Bár 2010-ben a brazil GDP már jelentős ütemben bővült (7,5%), 2011-ben a világgazdaság további gyengélkedése, valamint a pénzügyi kormányzat infláció elleni intézkedései a vártnál is nagyobb lassulást eredményeztek (a GDP csak 2,7 százalékkal nőtt). Az időközben bevetett adókedvezmények, kamatsökkentés, minimálbér-emelés és egyéb termelésösztönzők, sőt a hazai termelést védeni hivatott importadó-emelések hatására,⁴³ valamint a „szilárd alapokra és robosztus belpiacra”⁴⁴ való tekintettel, 2012-ben a kormány és az elemzők is 4,5-5 százalékos növekedést vártak, annál is inkább, mert a reál újbóli leértékelődése (2011 júliusa óta körülbelül 30 százalék) kedvez az exportnak, ami hozzájárulhat a külső egyensúly javulásához.

Ám a lassulás 2012 első felében is folytatódott, az év közepén az ipar már recesszió közeli állapotban volt (a termelés és a beruházások a második negyedévben csökkentek), így az év egészére a legtöbb elemző már csak 1,6-1,7 százalékos GDP-növekedést jósol. A profitrepatriálás, a csökkenő működtőke-beáramlás és az export visszaesése miatt a fizetésimérleg tovább romlott, bár továbbra sem haladta meg lényegesen a GDP két százalékát (8. ábra).

8. ábra
Brazília folyó fizetési mérlege a GDP százalékában, 2001–2011

Forrás: The World dataBank Online.

⁴³ Reuters (2012).

⁴⁴ A brazil központi bank elnökének megfogalmazása. The Economic Times (2012).

A fent említett kontra-ciklikus élénkítő intézkedések alapján az ország vezetői bíznak abban, hogy a növekedés már 2012 végén visszatér az évi négy százalékos szintre. A növekedést egyértelműen az állam és a háztartások fogyasztási kiadásai indukálják, ettől lehet remélni, hogy a beruházások és az ipari termelés 2012 második felében ismét fellendül.⁴⁵ A fogyasztás azonban egyelőre stagnál, ami a megemelkedett lakossági hitelállománynak tudható be, ez pedig a hitellel táplált növekedés korlátaira irányítja a figyelmet. A kormány még több hitelt, a vállalatoknak még több működő tőkét ígér, alacsonyabb kamatokat, továbbá adókedvezményeket. Ez utóbbiak 2013-ban 6,5, 2016-ig négy év alatt összesen 14,8 milliárd dollárt tesznek ki.

A brazil gazdaság lassulása, illetve növekedési nehézsége, megegyezik a kínai és indiai gazdaság szimptomájával, bár annál súlyosabb.⁴⁶ A világgazdaság további betegeskedése visszafogja a feltörekvő országok dinamizmusát is. Ez megnehezíti számukra a saját gazdasági alapok fejlesztését, amelyre éppen a kátyúba jutott fejlett országok hatásától való függetlenedés érdekében törekednek, de amely fordulat nem megy egyik pillanatról a másikra.⁴⁷

4.2. Technológiai „uprading”

A válság tehát még nem ért véget, és (a túlfelhalmozott, buborékosodott tőkepiacokon elkerülhetetlen veszteségek leírásán túl) mindaddig nem is fog, míg a világgazdaság, annak vezető szereplői, a fejlett országok technológiát nem váltanak (mindenekelőtt biotechnológia, nanotechnológia, ezek kombinációja, környezetipar, energiatakarékos technológiák irányába). Ezáltal egyrészt beindíthatják saját növekedésüket, másrészt felszabadíthatják a már lefutott technológiák piacát a fejlettség szerint utánuk következő országok termelőkapacitása számára. Ha a ma már elavult technológiákat a fejlett országokban felváltják az újakkal, akkor mind az elavult technológiák termelése, mind az ezek iránt a fejlett és fejlődő országokban még meglévő kereslet kielégítése szabaddá válik a „második vonalú”, így különösen a BRICS országok számára.

Kitűnő példáját adja ennek a folyamatnak az autóipar, amelyről Szalavetz (2012) készített átfogó tanulmányt a jelen kötet számára. A fejlett országok által vezetett, és a hetvenes évektől számítható technológiai

⁴⁵ Brasil.gov.br. (2012b).

⁴⁶ Azzarello–Putnam (2012).

⁴⁷ Az exportorientáció versus a hazai fejlesztést igénylő belföldi termelés felfuttatásának problémáját mutatja be Kína példáján Szunomár (2012).

ciklus egyik élvonalos iparágának számító autóipar a mikroelektronikai kor kifulladásakor „utóvirágzását” a fejlettek után következő felzárkózó országokban élte, nagymértékben állami támogatás mellett. A fejlett országokban (USA, Franciaország, Németország, sőt Olaszország, Spanyolország) stagnáló-csökkenő-megszűnő gyártást a feltörekvő piacokon (Brazília, India, Kína, Mexikó, Szlovákia, Románia stb.) nyitott bővített kapacitások kísérik.

Az adott struktúrájú piac azonban lassan ez utóbbiakban is telítődik. A válságból való kilábalást az új technológiai paradigma szerinti átstrukturálás fogja elhozni, amelynek elindítására azonban nemcsak a fejlett, de a gyorsan feltörekvő (a „későn jövők előnyét” élvező) országoknak is van esélye.⁴⁸ Ezt az utat járja Brazília az autóiparban, amelynek életben tartásához az állam feltételes adókedvezményeket kínál. A 2003-ban indított, 2017-ig tervezett *Inovar Auto* program keretében a 30 százalékos ipari adó alól bizonyos feltételek (mint például a kutatás-fejlesztés vagy belföldi értékesítés) teljesítése esetén különböző mértékű felmentéseket lehet kapni.⁴⁹ Itt a lehetőség – mint az Szalavetz (2012) tanulmányából kiderül – nemcsak a fejlett országokhoz hasonló termelési-technikai bázis felépítésére, és az olcsóbb munkaerő révén ezen piacoknak a fejlettektől való elhódítására, hanem például a helyi fogyasztói igényekhez való igazodással új (más és/vagy modernebb) technológiák kifejlesztésére is. Mind a két irányú fejlődés motorizálhatja a gazdaságot, de az utóbbi révén kézhez ragadhatók a jövő technológiái, vagyis a fent említett szükségszerű technológiai paradigmaváltásban való élen járás. Ez az opció más ágazatokban is fennállhat.

4.3. Nemzetközi kapcsolatépítés

Brazília – és ebben ismét hasonló más BRICS-országokhoz – a társadalmi-gazdasági felzárkóztatás nem monetarista-neoliberális útjához regionális kapcsolatrendszerének intenzív és újszerű építését is igyekszik felhasználni. Mivel az új utak keresésében Latin-Amerika országai élenjárnak,⁵⁰ kedvező környezetben teheti ezt meg. A bilaterális kapcsolatok szorosabbra fűzésén túl a regionális együttműködést szolgáló lépések közé tartozik például, hogy a válság kirobbanását követően, 2008 decemberében, Brazília adott otthont a „Latin-Amerika és Karibi térség Csúcsértekezlet az Integrációért és Fejlődésért” (spanyol nevének rövidítéséből CALC) nevű

⁴⁸ A struktúraváltás technológiai, piaci, regionális lehetőségeit az autóipar kapcsán mutatja be Szalavetz (2012).

⁴⁹ GAI (2012).

⁵⁰ Lásd erről bővebben Dömény (2007) összefoglaló tanulmányát.

regionális „egységalkalmazó”-nak. 2010 februárjában Mexikóban, a Rio Csoport találkozójaival egybekötve került sor a második csúcsertekezletre, amit „Latin-Amerikai és Karibi Egység Csúcsertekezlet”-nek neveztek. Ezen a találkozón az államfők kinyilvánították, hogy létrehozzák a latin-amerikai és karibi országok közösségét, amely a térség fejlődő országainak a fejlettektől (így az USA-tól és Kanadától is) független, a 2008-ashoz hasonló válság elkerülését biztosító pénzügyi összefogását hivatott megteremteni.⁵¹

Továbbá 2010 májusában regionális kereskedelmi centrum létrehozásáról döntöttek (az IMF-fel karöltve) ahol Latin-Amerika országainak illetékes (gazdasági, pénzügyi) miniszterei, magas rangú hivatalnokai számára nyújtanak képzést.

Brazília figyelemreméltó kezdeményezések részese a BRIC(S) csoportban is már 2006 óta. Ez az együttműködés a válság miatt egyre intenzívebb, és olyan lényeges területekre terjed ki, mint például az élelmiszerbiztonság.⁵² A felzárkóztató iparosítás különösen nagy nyersanyagszükséglete és a globális erőterben való fokozott jelenlét igénye az utóbbi években felértékelte Afrikát a feltörekvő országok számára. Mint arról már szövegtünk, Brazília sem kivétel ez alól: 2010 júliusában Lula elnök az afrikai kontinens több országában járt és megállapodásokat kötött, például bioüzemanyag egyezményt Kenyával, környezetvédelmi kooperációs megállapodást Tanzániával és védelmi megállapodást a kicsi, ám olaj- és gázkincsekben gazdag Egyenlítői-Guineával.⁵³

5) Tanulságok – Magyarország számára is

Korunk világgazdasága interdependenciákkal és meghatározó értékáramlási folyamatokkal teli hierarchikus rendszer, amelyet a tőke szabad áramlásán alapuló általános verseny tart fent. A verseny attribútuma, hogy az induló pozícióban gyengébbeket eleve vesztesre ítéli. A jogi egyenlőség reális egyenlőtlenségeket konzervál, sőt növel. A verseny lényege ugyanakkor a verseny kizárására való törekvés – a globális versenytér minden pontján az nyer, akinek ott és akkor nincs méltó ellenfele. A felzárkózás egy ilyen rendszerben – bármilyen jól kommunikált, de mégiscsak egyedi eseteket kivéve – csak a gyengék valamilyen megsegítése, induló pozíciójának megerősítése talaján lehetséges.

⁵¹ Artner (2011).

⁵² BRICS Summit Declarations.

⁵³ Reuters Africa (2010).

A segítség nyújtására képes ágens a nemzetgazdaságok, társadalmak szintjén az állam, amely még a neoliberalizmus „minimál-állami” rendszerében is meghatározó: ez hozza és tartatja be a törvényeket, amelyek a „minimál-állami” rendszer alapját képezik. Nem mindegy azonban, milyen államról van szó. Az állam tevékenységét az a társadalmi-gazdasági érdekcsoport határozza meg, amelynek képviselőjét az érdekkonfliktusokkal terhes társadalmon belül az állam felvállalja.

Latin-Amerikában az elmúlt néhány évtizedben olyan államok kialakulásának vagyunk tanúi, amelyek az „elit” (a gazdagok, a tőketulajdonosok, az ipari, agrár- és pénzmágnások) érdekei helyett, de legalábbis mellett, az osztálytársadalmi „versenyben” alulmaradtak érdekeit is hatalmi tevékenységük spektrumába emelték. Ezeknek az érdekeknek az előtérbe kerülése, egyáltalán nem paradox módon, hosszabb távon az országok elitjének érdekeivel sem ellentétes, amennyiben a nemzeti termelőerők fejlesztése az ő világpiacon sikerességüknek is záloga. A nemzeti (nem etnikai, hanem adott országon belüli) termelőerőkkel való rablógazdálkodással egyenlő, ha tömegek szakadnak le, válnak testi-lelki értelemben szegénynek. Ekkor ugyanis az alkotásra, új érték létrehozására egyedül képes emberi termelőerő hever paragon, sőt „romlik meg”, és így – ráadásul – igényel pótlólagos erőfeszítéseket a helyzet szülte, messzemenő és a formális gazdaságban szerencsésen boldogulókat is súlyosan érintő következmények kezelése okán (segélyezés, szociális munka, egészségügy, rendfenntartás, bűnüldözés stb.).

A társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetésére irányuló politika tehát a legalapvetőbb gazdaságpolitika, a történelmileg progresszív és „fenn tartható” állam létfeltétele. Innen sarjad nemcsak a szociálpolitika, az egészségügy, az oktatás legalsóbb rétegek érdekében történő fejlesztése, hanem a hazai termelés anyagi-technológiai fejlesztésének politikája is.

A „latin-amerikai fordulat”, bár sokféle változatban, de egyként a globális hierarchiával szemben keres alternatívát, amihez a fent elmondottak értelmében csakis a saját belső társadalmi problémák megoldására irányuló törekvéssel keresztül vezet az út. Az erre vállalkozó „erős állam” tehát egyszerre szociális és „protekcionista” (a hazai termelés felfuttatása, az „infant industry” – a mai fejlett országok által egyébként bejárt – útja értelmében), de először az első, és utána a másik.

A „latin-amerikai fordulat” brazil változata még annyira sem borítja fel a globális tőkerendszer mechanizmusait, mint a régió radikálisabb (bár forradalmi változást nem hozó) változatai, de talán éppen ezért példázza a legjobban azt az összefüggést, amit fentebb leírtunk. A globális kapitalizmus elhúzódozó, és egyes értelmezések⁵⁴ szerint annak történelmi végórát jelentő válságában – és ez minden válsághelyzet megoldásának kulcsa – aranyat ér minden, a válságig vezető módszereket akárcsak részben is

⁵⁴ Wallerstein (2010); Mészáros (2010).

elvető alternatíva. A rendszerváltozások nem máról holnapra következnek be, még a legradikálisabb fordulatokhoz is evolúciós út (a rendszer mechanizmusainak, azok következményeinek és a kettő összecsapásának evolúciója) vezet.

A Magyarország számára adódó tanulságok a fentiek alapján a következők:

- * Fejlesztő államra a felzárkóztatás végett múlhatatlanul szükség van.
- * A fejlesztés csak a legfőbb termelőerő, az ember fejlesztésén és bevonásán alapulhat, enélkül a profitorientált termelésben lévő fejlesztési potenciál sem használható ki, és legfeljebb a félperifériás függés tartósítható.
- * A fejlődésnek/felzárkózásnak ellentmond a társadalmi polarizáció. A műszaki tudományok körében közismert, hogy egy rendszer teljesítményét a leggyengébb pontja határozza meg. Márpedig a felzárkóztatáshoz a gazdasági-társadalmi rendszer teljesítményének maximalizálása szükséges.
- * Ebből az következik, hogy nem a „középmezőnyt” kell erősíteni, hanem a leggyengébb réteget felemelni – mind a társadalomban, mind a gazdaságban. A „középmezőny” (pl. a társadalmi „középréteg”, vagy a „nemzeti tőke”) is, jellegénél fogva csak az alsóbb rétegek teljesítményére (munkájára és vásárlásaira) támaszkodva képes fejlődni.
- * A felzárkóztató gazdaságpolitikában a „belföldi piac” kontra „exportorientáció” hamis dichotómia. Annyiban mindenképpen, hogy az export *per definitonem* belföldi termelésből származik, ami elválaszthatatlan a belföldi kereslet szerkezeti és mennyiségi jellemzőitől. Nem mindegy azonban, hogy az export a nemzetgazdaság megalapozott, tartós világszervi versenyképességét, vagy – például magas importtartalom, alacsony költségű bérmunka, és/vagy alacsony belföldi (bér-) költségekkel versenyképessé tett elavult technológiák befogadása révén – pusztán a belföldi munka elszívását jelenti-e. Nem az az alapkérdés tehát, hogy „hova” fejlesszünk, hanem az, hogy fejlesszük-e egyáltalán és mi végre a belföldi termelőalapokat (a munkaerőt, a technológiákat, ágazatokat). A hazai termelőalapok fejlesztésének a hazai lakosság tartós és biztonságos boldogulását kell szolgálnia, aminek az export csak alárendelt tényezője (például a gazdaságos üzemméret, vagy a szükséges import miatt). A második kérdés a „hogyan”. Itt minden lehetséges segítséget célszerű kihasználni, a lakosságnak a fejlesztésbe való bevonásától kezdve a csúcstechnológiájú külföldi tőke betelepüléséből nyerhető fejlesztési előnyökön és a nemzetközi fejlesztési összefogáson keresztül a nemzetközi gazdasági kapcsolatok diverzifikálásig.
- * Mindebből az következik, hogy a történelmi progresszió irányába mutató fejlesztő állam – amely a gazdaságot nem az embertől független szféraként kezeli – a termelőalapok fejlesztését az oktatás, az egészség-

ügy, a szegénység megszüntetése, az emberi alkotóenergiákat és közösségi gondolkodást is felszabadító közvetlen demokratikus irányítási formák ösztönzése révén segíti. Tevékenységét mindezekre alapozva, a helyi és állami szintű érdekegyeztetés, sőt közös irányítás kiterjesztésével, az országban lévő természeti és történelmileg felhalmozott, materiális és immateriális potenciák mozgósításával kezdi. E potenciák között Magyarországon ráadásul több olyan található, amely a 2008 óta tartó válság utáni technológiai kor felé mutatnak, miközben kiaknázásuk megkezdése azonnali termelés-serkentő hatással is bír. Ide tartozik az öntözés (Duna-Tisza csatorna megépítése)⁵⁵ a vízenergia kihasználása (vízlépcsők), az energiatakarékosság (épületek szigetelése),⁵⁶ az agrár-vertikum megújult technológiai alapokon történő visszaépítésének elősegítése, az ígéretes hagyományokkal rendelkező hazai kutatás-fejlesztés *minden téren*⁵⁷ való anyagi-erkölcsi támogatása. A „középosztály” megerősítésére szánt erőforrások, és akár állami hitelek e területeken való felhasználása talán eleinte lassabb és kevésbé látványos, de hosszabb távon biztosabb eredményeket szül az ország gazdasági és jóléti felemelkedése szempontjából.

* * * * *

Felhasznált irodalom

- Abreu, Marcelo de P. – Werneck, Rogério L.F. (2005): The Brazilian economy from Cardoso to Lula: An interim view. *Texto Para Discussão*, No 504, Departamento de Economia, PUC-Rio, Brazil, Rio de Janeiro. <http://www.econ.puc-rio.br/pdf/td504.pdf>
- Artner Annamária (1996): *Brazília a felzárkózás útján?* Az Ehrlich Éva által vezetett OTKA keretében készült tanulmány, második, bővített változat. Kézirat, MTA VKI, Budapest.

⁵⁵ Brazíliának vagy akár Norvégiának például az olajkincs jelent hasonló támaszt, mint amit Magyarország számára az édesvízkészletek jelenthetnek.

⁵⁶ Róna (2012).

⁵⁷ Elsősorban a jövő technológiáit illetően (biotechnológia, nanotechnológia, zöld technológiák), de általában a gazdasági-társadalmi problémák minden területén. A kutatás-fejlesztési (újítási) légkört a társadalmi lét minden szegmensében bátorítani kell, már az iskolától kezdve.

- Artner Annamária (2011): Új regionalizmus és válságmenedzsment. *Fejlesztés és Finanszírozás*, 2011, Vol. 9, No. 1, pp. 31–41.
<http://www.ffdf.hu/hu/2011-1/uj-regionalizmus-es-valsagmenedzsment>
- Azul, R.I (2003): Brazil: Lula's first 100 days—austerity for the poor, tax cuts for the rich. WWSWS.org 22 April.
<http://www.wsws.org/articles/2003/apr2003/braz-a22.shtml>
- Azzarello, S. – Putnam, B. (2012): BRIC Country Update: Slowing growth in the face of internal and external challenges. *CME Group Market Insights* 25 July 2012.
<http://www.cmegroup.com/education/files/ed133-market-insights-bric-2012-8-1.pdf>
- Baer, W. – Galvão, A. F.. Jr. (2005): Tax Burden, Government Expenditures and Income Distribution in Brazil. *CIBER series paper*.
http://www.business.illinois.edu/Working_Papers/papers/05-0129.pdf
- Banco Central do Brasil online database. Foreign sector data, Fiscal policy data July 2012. <http://www.bcb.gov.br/?ENGLISH>
- Beghin, N. (2008): *Notes on Inequality and Poverty in Brazil: Current Situation and Challenges*. Background paper to the development of From Poverty to Power: How Active Citizens and Effective States Can Change the World, Oxfam International 2008. <http://policy-practice.oxfam.org.uk/publications/notes-on-inequality-and-poverty-in-brazil-current-situation-and-challenges-112516>
- Brasil.gov.br. (2012a): Brazil announces phase two of the Growth Acceleration Program. Press release, March 29, 2010.
http://www.brasil.gov.br/para/press/press-releases/march/brazil-announces-phase-two-of-the-growth-acceleration-program/br_model1?set_language=en
- Brasil.gov.br. (2012b): Brazil Q2 2012 GDP up 0.4 percent over Q1 2012. Press release. 31 August 2012.
http://www.brasil.gov.br/para/press/press-releases/august-2012/brazil-q2-2012-gdp-up-0.4-percent-over-q1-2012/br_model1?set_language=en
- BRICS Summit Declarations. BRICS India.
<http://www.bricsindia.in/firstSummit.html>
- Burton, G. (2010): Lula and economic development. *GlobalAffairs.es*, 18 June 2010 <http://www.globalaffairs.es/en/lula-and-economic-development/>
- CIA The World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

- Dömény Zsuzsa (2007): Latin-Amerika balra át!?! *MTA Politikai Tudományok Intézete, Műhelytanulmányok*, Digitális archívum (12), 2007/2. ISBN 978-963-7372-50-6 HU ISSN 1787-565X
- ECLAC (2011): *Social Panorama of Latin America – 2010*. Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC). March 2011 ISBN 978-92-1-121754-4 <http://www.cepal.org/cgi-bin/getProd.asp?xml=/publicaciones/xml/1/41801/P41801.xml&xsl=/dds/tpl-i/p9f.xsl&base=/tpl-i/top-bottom.xsl>
- The Economic Times (2012): Brazil 2011 economic growth slows to 2.7 percent. (AFP) *The Economic Times*, 7 Mar, 2012. <http://economictimes.indiatimes.com/news/international-business/brazil-2011-economic-growth-slows-to-2-7-percent/articleshow/12169560.cms>
- GAI (2012): Brazil moves to protect domestic industry against imports. *Global Auto Industry E-Journals*. LATINtalk September, 2012. <http://www.globalautoindustry.com/article.php?id=8725&jaar=2012&maand=9&target=Latin>
- Hoffmann, D. (2011): *The impact of the financial crisis in Brazil and Germany: A comparative analysis of distinct developments*. Matricula n°.: 110234953 Universidade Federal Do Rio De Janeiro Instituto De Economia, Sept, 2011. <http://www.ie.ufrj.br/fgr/arquivos/Financial%20Crisis%20in%20Brazil%20and%20Germany.pdf>
- IBGE (2012): *PNAD 2011: bigger growth among lowest income ranges*. National Household Sample Survey 2011. http://www.ibge.gov.br/english/presidencia/noticias/noticia_visualiza.php?id_noticia=2222&id_pagina=1
- IBGE Online Database. Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. <http://www.ibge.gov.br/home/default.php>
- IBGE Quarterly National Accounts. Volume Indicators and Current Values. Table 9 - Linked Values at prices of 1995 http://www.ibge.gov.br/english/estatistica/indicadores/pib/pib-vol-val_201202_9.shtm#sub_download
- Lopez-Calva, L.F. – Rocha, S. (2012): *Exiting Belindia? Lesson From The Recent Decline In Income Inequality In Brazil*. Poverty, Gender, and Equity Unit Latin America and the Caribbean, The World Bank, April 2012 http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/06/25/000425970_20120625140209/Rendered/PDF/701550ESWOP1230IC00InequalityBrazil.pdf
- Marques, R.M. – Mendes, Á. (2007): Lula and Social Policy: In the Service of Financial Capital. *Monthly Review*, Volume 58, Issue 09

- (February). <http://monthlyreview.org/2007/02/01/lula-and-social-policy-in-the-service-of-financial-capital>
- Meadows, D. (s.a.). *A Decade Lost, when there Isn't a Decade to Lose*. Sustainability Institute. London. http://www.sustainer.org/dhm_archive/index.php?display_article=vn274decadeed
- MercoPress (2009): Brazil to slap tax on foreign capital inflow “to avoid speculation”. MercoPress October 20th 2009. <http://en.mercopress.com/2009/10/20/brazil-to-slap-tax-on-foreign-capital-inflow-to-avoid-speculation>
- Mészáros, I. (2010): *The Structural Crisis of Capitalism*. Monthly Review Press, New York.
- MPBM (2012): *Federal Budget For Everyone Brasília-DF*. The Annual Budget Bill, PLOA, 2012. Ministry of Planning, Budget and Management. http://www.orcamentofederal.gov.br/orcamentos-anuais/orcamento-2012-1/ploa-2012/versao_ingles2012.pdf
- Osava, M. (2010): *Brazil: Ambitious Development Plan to Cut Inequality*. Interpress March 8, 2010. <http://www.ipsnews.net/news.asp?idnews=50591>
- Oxford Economics (2012): Brazil. *Country Economic Forecast*. 25 June. 2012. <http://www.oxfordeconomics.com/Free/pdfs/BRAZDB.pdf>
- Petras, J. – Veltmeyer, H. (2003): *Whither Brazil?* <http://petras.lahaine.org/b2-img/030321petras.pdf>
- Reuters (2012): UPDATE 2 – Brazil current account deficit widens in April, May 24, 2012. <http://www.reuters.com/article/2012/05/24/brazil-economy-external-idUSL1E8GO4QT20120524>
- Reuters Africa (2010): Brazil's Lula ends final African tour with new deals. July 8 2010. <http://af.reuters.com/article/topNews/idAFJ0E6670KQ20100708?pageNumber=1&virtualBrandChannel=0>
- Ribeiro, M.B. – Teixeira, J.R. (2001): An econometric analysis of private-sector investment in Brazil. *CEPAL Review* No 74, Aug 2001. http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/6/19906/lcg2135i_Ribeiro.pdf
- Róna Péter (2012): A munkahelyek védelméről. *Népszabadság*. LXX. évf., 2012. augusztus 8. http://nol.hu/velemenyt/20120808-a_munkahelyek_vedelmerol
- Santos, L.M.P. et al (2011): *The Brazilian experience with conditional cash transfers: A successful way to reduce inequity and to improve health*. World Conference on Social Determinants of Health. Rio de Janeiro, 19-21 October, Draft Background Paper. http://www.who.int/sdhconference/resources/draft_background_paper1_brazil.pdf

- Soliani, A. (2011): *BRICs Said to Seek End to West's Monopoly on Leadership of World Bank*. IMF Bloomberg Apr 13, 2011.
<http://www.bloomberg.com/news/2011-04-13/brics-said-to-see-end-to-u-s-western-europe-monopoly-of-world-bank-imf.html>
- Szalavetz Andrea (2012): Vállalati stratégiák a válság során – Az autóipar példája. In: Farkas Péter- Meisel Sándor – Novák Tamás (szerk.): *Változó világgazdaság – útkeresések, tapasztalatok és kilátások. I. kötet, Globális kérdések*, MTA KRTK VKI, pp. 157–174.
- Szunomár Ágnes (2012): Gazdasági modellváltás Kínában? Befelé forduló versus exportorientált gazdaságpolitika. In: Farkas Péter – Meisel Sándor – Novák Tamás (szerk.): *Változó világgazdaság – útkeresések, tapasztalatok és kilátások. II. kötet, Európán kívüli régiók*, MTA KRTK VKI, pp. 48–62.
- TMSA (2012): Brazil's Africa exports show major growth. Trade Mark Southern Africa. <http://www.trademarksa.org/news/brazil-s-africa-exports-show-major-growth>
- TWGI (s.a.): Brazil: Beyond Natural Riches. Thomas White Global Investing. <http://www.thomaswhite.com/explore-the-world/brazil.aspx>
- UNCTAD WIR Annex Tables Online. <http://archive.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=5823&lang=1>
- Wallerstein, I. (2010): *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. Budapest. L'Harmattan Kiadó.
- WB (2004): Inequality and Economic Development in Brazil. The World Bank Country Study. The World Bank, Washington, D. C.
http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/10/05/000012009_20041005095126/Rendered/PDF/301140PAPER0Inequality0Brazil.pdf
- WB (2009): Brazil Federal Public Financial Management Performance. December 2009, The World Bank. http://siteresources.worldbank.org/BRAZILEXTN/Resources/Brazil_PublicManagement_English.pdf
- WB-PWC (2011): Paying Taxes 2011. The Global Picture. The World Bank Group, PricewaterhouseCoopers International Limited.
<http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/paying-taxes-2011.pdf>
- The World dataBank Online. The World Bank.
<http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=3&id=4>